

ALTHUSSER, MARX A NEEMPIRISTICKÁ TEORIE DĚJIN

Petr Kužel

Althusser, Marx, and a Non-empiristic Theory of History

This contribution outlines the basic principles of Althusser's and Marx's non-empiristic theory of history. Based on Gaston Bachelard's historical epistemology, the author criticises methodological foundations of empiricism and a conception of science (including the historical science) that is based on it. The study presents a characterisation of Marx's and Althusser's theoretical principles of structural determination and pre-determination, which could be used in positively overcoming empiristic tendencies in the study of history and society.

Petr Kužel (*1982), působí ve Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i.,
78808@seznam.cz

Keywords: empiricism, historical epistemology, Louis Althusser

Francouzský filozof Louis Althusser je ve všeobecném povědomí znám především pro svoji originální reinterpetaci Marxe a koncepci ideologie a ideologických státních aparátů. Samotné zkoumání dějin u něj stojí spíše v pozadí.¹ Akcentuje synchronní zkoumání společenské struktury² a charakterizuje svou

1 Může se to zdát na první pohled paradoxní vzhledem k tomu, že to byl právě Althusser, kdo zdůrazňoval, že Marx objevil pro vědecké zkoumání zcela „nový kontinent“ – kontinent dějin, a kdo se pokoušel dát těmto Marxovým principům explicitní teoretickou formu.

2 Althusserův důraz na synchronní hledisko mimo jiné vedl k tomu, že bývá často řazen do strukturalistického proudu, ačkoli se sám vůči tomuto zařazení ostře vymezoval. „Nikdy jsme nebyli idealističtí formalisté blouznící o produkci reálného na základě kombinatoriky jakýchsi prvků. Marx sice mluví o ‚kombinaci‘ prvků v určité struktuře produkčního způsobu, ale tato kombinace

(potažmo Marxovu) teoretickou koncepci jako „antihistoricistickou“,³ v níž historické zkoumání má podřadnou úlohu vzhledem ke zkoumání aktuálních společenských vztahů a jejich vzájemnému působení. Přesto je možné určitou teorii dějin na základě Althusserova díla rekonstruovat. Vzhledem k tomu, že ve vývoji Althusserova myšlení docházelo k řadě významných zlomů, které vedly ke zcela zásadním proměnám jeho teoretického diskurzu, považuji za vhodné upozornit, že následující výklad vychází z Althusserových textů z let 1960–1967,⁴ spadajících do jeho tzv. „teoreticistního období“.

Althusserovou snahou v tomto období je *teoreticky* formulovat principy marxistické teorie, a tím provést určitou demarkaci mezi marxistickou teorií a ideologiemi, které jí jsou podle jeho názoru cizí. Podle něho bylo třeba dát těmto principům, které existují toliko v „praktickém stavu“, ve své aplikované podobě v *Kapitálu*, skutečně *teoretickou formu*. Jedním z řady cílů, které Althusser svou „teoretickou intervencí“⁵ sledoval, bylo zaútočit v tehdejších podmínkách na ideo-

není formální ‚kombinatorikou‘: to jsme jasně zdůraznili.“ – LOUIS ALTHUSSER, *Éléments d'autocritique*, in: Týž, Solitude de Machiavel, Paris 1998, s. 180. Podobně rovněž zde: „Když přišla ‚strukturalistická‘ móda, obnášející tu výhodu, že se rozcházela s veškerým psychologismem a historicismem, zdálo se, že s tímto pohybem držím krok. Což jsme u Marxe nenalezli myšlenku nikoli kombinatoriky (s nějakými elementy), ale kombinace distinktivních elementů způsobitelných k tomu, aby konstituovaly jednotu modu produkce? [...] My jsme však již od počátku zdůrazňovali strukturální diferencí mezi (abstraktní) kombinatorikou a (konkrétní) kombinací, a zde spočíval celý problém. A kdo si toho všiml? Nikdo si na tuto diferencí nedal pozor.“ – LOUIS ALTHUSSER, *Budoucnost je dlouhá. Fakta*, Praha 2001, s. 178–179. „Pozorovatelné účinky jsou pouze výsledkem nesmírně složitých kombinací chudičkých elementů (srov. elementy pracovního procesu a procesu produkce u Marxe), aniž by tyto kombinace měly cokoli společného s formalistickým strukturalismem kombinatoriky na způsob Lévi-Strausse či dokonce Lacana.“ – L. ALTHUSSER, *Budoucnost je dlouhá. Fakta*, s. 343. Ke kritice strukturalismu Claude Lévi-Strausse srov. zejména LOUIS ALTHUSSER, *Sur Lévi-Strauss*, in: Týž, *Écrits philosophiques et politiques*, díl 2, Paris 1997, s. 433–446.

3 Srov. Zejména LOUIS ALTHUSSER, *Marxisme n'est pas historicisme*, in: Louis Althusser, Étienne Balibar, Roger Establet, Pierre Macherey, Jacques Rancière, *Lire le Capital*, Paris 1996, s. 310–344.

4 Někteří teoretici vymezují Althusserovo „teoreticistní“ období léty 1960–1966. Vzhledem k Althusserovu textu *O teoretické práci* (*Sur le travail théorique*, La Pensée 137/1967; přetištěn v ANTOINE CASANOVA (ed.) *Penser Louis Althusser*, Paris 2006, s. 35–64), který lze charakterizovat zcela jednoznačně nejen jako „teoreticistní“, ale dokonce jako „manifest, který shrnuje toto první [teoreticistní] období“ (srov. A. CASANOVA, *Présentation du text „Sur le travail théorique. Difficulté et ressources (1967)“*, in: Týž, *Penser Louis Althusser*, s. 32.), vymezují toto období léty 1960–1967.

5 Je třeba zdůraznit, i když není možné zabývat se zde všemi konsekvencemi, které z toho plynou, že Althusser nevytváří svoji teorii jako kabinetní, zdánlivě čistě objektivní a racionalistickou filozofii,

logii stalinismu,⁶ která deformovala marxistickou teorii a měla tragický dopad na politickou praxi, především na stalinistickou představu o „železných zákonech dějin“ a ekonomické základně, nad níž se „klene ideologická nadstavba“.⁷

Althusserova reinterpretace Marxe vede ke zcela jiné koncepci společnosti a její dynamiky. Společnost v jeho (potažmo Marxově) pojetí představuje určitou decentralizovanou strukturu vzájemně se podmiňujících prvků a vrstev, kterou nelze redukovat na nějakou její „základní“ vrstvu, například na ekonomickou základnu, a z ní ji vysvětlit. Rovněž také její pohyb nelze chápat jako projev nějaké vrstvy, která by byla považována za základní. Dějiny nemají podle Althussera v tomto smyslu žádný subjekt. Jsou, jak z ní jeho slavná teze, „procesem bez sub-

nýbrž naopak jako „teoretickou intervenci“, a že tato teoretická intervence není samoúčelná, netýká se jen samotné proměny teorie či „teoretického pole“, nýbrž, jak Althusser s oblibou říká, skrze teorii míří na proměnu praxe politické. Politická praxe je cílem, teorie prostředkem. Althusser svou strategii přibližuje např. zde: „Objektivně neexistovala žádná jiná forma možné politické intervence ve straně než forma čistě teoretická, a to ještě tak, že se opřela o existující či uznávanou teorii, aby ji obrátila proti způsobu, jakým ji využívala strana. A protože uznávaná teorie již neměla s Marxem nic společného, ale přizpůsobovala se naopak nanejvýš nebezpečným pošetilostem dialektického materialismu po sovětském způsobu, to jest po způsobu Stalinově, bylo záhodno, a to byla jediná možná cesta, navrátit se k Marxovi, k onomu myšlení z politického hlediska nezpochybnitelně přijímaného, protože posvátného, a ukázat, že dialektický materialismus à la Stalin je i se všemi svými teoretickými, filozofickými, ideologickými a politickými důsledky naprosto scestný. A tohle jsem se pokoušel udělat ve svých článcích z *La Pensée*, jež potom byly shromážděny v knize *Pro Marxe*, a se svými studenty z Normale ve spisu *Číst Kapital*.“ – L. ALTHUSSER, *Budoucnost je dlouhá*, s. 189.

6 Předmětem Althusserovy kritiky však byla celá řada jiných směrů: empirismus, voluntarismus, pragmatismus, humanismus, esencialismus, redukcionismus, mechanicismus atd.

7 Tato představa, která ústí v ekonomismus, podle Althussera ideologicky legitimuje tragickou politiku komunistických stran jak na Východě, tak na Západě. Podobným nebezpečím jako ekonomismus je však podle Althussera i tzv. humanistický marxismus, resp. „teoretický humanismus“, který, ačkoli se to může zdát jakkoli paradoxní, je v nehlubších teoretických předpokladech podle Althussera vlastně poplatný „problematické“ stalinismu, vychází z analogických teoretických předpokladů (esencialismus, empirismus apod.), maskuje zcela nehumanistickou povahu systému, blokuje analýzu jeho systémových defektů, a tím brání jejich systémovému řešení. Proto Althusser provokativně tvrdí, že „marxismus je teoretický antihumanismus“, což má znamenat, že je v přímém protikladu k těm výkladům (ale nejen k nim), které by společnost či dějiny chtěly vykládat na základě představy jakési abstraktně pojaté lidské podstaty, překonávající své odcizení. Podle Althussera pouze teoretický antihumanismus může vést k praktickému humanismu, zatímco teoretický humanismus plní určitou ideologickou funkci a realizaci praktického humanismu znemožňuje. Tato rekapitulace je samozřejmě jen velkým schématickým zjednodušením celé otázky. Podrobněji se Althusserovou filozofií zabývám v připravované knize *Filosofie Louise Althussera. O filosofii, která chce změnit svět*. Tento článek si klade za cíl jen v nejhrubší rovině přiblížit některé rysy Althusserovy teorie.

jektu“,⁸ ať už by tímto subjektem měl být abstraktně pojatý člověk, překonávající své sebeodcizení a realizující svou tzv. „lidskou podstatu“, či hegelovský duch, jehož sebepoznávání by mělo být jakýmsi motorem dějin, nebo rozvoj produkčních sil, jež se dostávají do rozporu s produkčními vztahy apod. Dějiny podle Althussera nemají žádný takový „základ“, na něž by bylo možné jejich vývoj redukovat. Takováto reduktivní pojetí společnosti a dějin Althusser jednoznačně odmítá.

Samotné toto odmítnutí by ale ještě nepředstavovalo nic příliš nového. Althusserova teorie je zajímavým pokusem (ačkoli můžeme samozřejmě různě hodnotit míru jeho úspěšnosti) na základě Marxe, francouzské epistemologie, zejména díla Gastona Bachelarda, a freudovské a lacanovské psychoanalýzy poskytnout principy, pomocí nichž by bylo možné takto decentralizovanou strukturu a její pohyb teoreticky koncipovat a racionálně uchopit.

Althusserova koncepce však neútočí pouze na esencialistické a redukcionistické, potažmo mechanistické představy o povaze společenské skutečnosti. Její ambicí je rovněž překonat teoretický horizont empirismu. Má umožnit, jak výstižně píše v souvislosti s Marxovou teorií Marcello Musto, „pojímát dějiny jako něco jiného než jako plochou chronologii událostí“,⁹ či, jak píše Althusser, „vytvořit koncept dějin“, který by neměl nic společného s pouhým „zaznamenáváním viditelného sledu určitých událostí“.¹⁰ Právě zde můžeme spatřovat základ Althusserovy, resp. Marxovy neempiristické teorie dějin.

Principy této teorie můžeme rekonstruovat na základě Marxovy kritiky teoretických předpokladů klasické politické ekonomie. Výtky, které Marx vůči klasickým ekonomům směřuje, můžeme podle Althussera vztáhnout i na historiky, kteří jsou stejně jako klasičtí ekonomové zatíženi „ideologií empirismu“.¹¹ Přibližme si nejprve Althusserovu, resp. Marxovu kritiku empirismu, resp. proč empiristický přístup ve vědách (nejen historických) Althusser odmítá a považuje jej za „ideologický“.¹²

8 Althusser vypracovává tuto koncepci ve svém textu z ledna 1968 *Sur le rapport de Marx à Hegel*, in: Týž, *Lénine et la philosophie. Marx et Lénine devant Hegel*, Paris 1982, s. 49–71; Týž, *Remarque sur une catégorie: „Procès sans Sujet ni Fin(s)“*, in: Týž, *Réponse à John Lewis*, Paris 1973, s. 91–98.

9 MARCELLO MUSTO, *History, production and method*, in: Týž (ed.), *Karl Marx's Grundrisse. Foundations of critique of political economy 150 years later*, New York 2008, s. 22.

10 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 288.

11 Srov. Například L. ALTHUSSER, *Lire le capital*, s. 269, 292, 296.

12 Výraz „ideologický“ (v této teoreticistní fázi Althusserova vývoje – později se jeho význam značně proměňuje) Althusser používá prakticky synonymně s Bachelardovým výrazem *connaissance com-*

Historická epistemologie

V kritice empirismu se Althusser významnou měrou opírá o historickou epistemologii Gastona Bachelarda, o jeho teorii vědy a epistemologického zlomu. Bachelardovým cílem bylo „vytvořit filozofii (...) která by byla teorií vývoje vědeckého myšlení“.¹³ Tato snaha směřovala proti epistemologiím a filozofiím, které se hlásily k empirismu, realismu, fenomenologii apod. Bachelard těmto koncepcím vytýkal, že vycházejí z představy něčeho daného (smyslově či fenomenálně přístupného) a považují toto dané za neproblematický základ poznání. Husserlovský požadavek vycházet z „přirozeného horizontu“ nezakrytého „ideovým šatem“ či „šatem symbolů“, jakým je „matematika a matematická přírodověda“,¹⁴ či požadavek empirismu a realismu vycházet z „přirozených“ empirických, reálných dat se podle Bachelarda v podstatě zakládá na naivní epistemologii vyplývající z toho, co Bachelard označuje souslovím *connaissance commune*. Jsou to jakési všeobecně přijímané „pravdy“ běžného rozumu, jakési všeobecně sdílené přesvědčení, vycházející z běžné žité zkušenosti, které patří do tzv. předvědeckého myšlení.

Myšlení vědecké se naopak vyznačuje „odlomením se“ od těchto „běžných pravd“. Toto „odlomení“ Bachelard nazývá „epistemologický zlom“. Ustanovuje se jím nová věda, resp. prostřednictvím těchto „zlomů“ dochází k vývoji vědy již etablované. Ono „odlamování“ pak znamená „odlamování se“ od těch představ, které si daná věda přinášela z běžného života, z *connaissance commune*, a které kontaminovaly její vědecký diskurz.¹⁵

mune. Rezervuje jej pro „předvědecké“ pojmy, které vycházejí z žité zkušenosti a nejsou výsledkem „teoretické praxe“. Nejsou schopny vykázat svoji teoretickou genezi a konstrukci, nemají žádnou metateorii, ale jsou pojímány jako dané a jsou neproblematicky přejímány z bezprostřední zkušenosti. Teprve po roce 1967, kdy Althusser značně reviduje své tzv. teoreticistní období, dochází v důsledku této revize v jeho pojetí ideologie ke značným posunům.

13 GASTON BACHELARD, *La philosophie du non*, Paris 1975, s. 7 (první vydání je z roku 1940).

14 Srov. EDMUND HUSSERL, *Kříze evropských věd a transcendentální fenomenologie*, Praha 1972, § 9, s. 73.

15 Příkladem může být představa homogenního času a prostoru v newtonovské fyzice, která se do tohoto vědeckého diskurzu dostala z běžné představy o čase a prostoru, nebyla problematizována, ale považovala se jaksí automaticky za evidentní. Vývoj vědy spočívá v postupném překonávání těchto pravd běžného rozumu. Dalším příkladem může být například Einsteinovo zavedení kosmologické konstanty, čímž mírně znásilnil své rovnice, aby dosáhl statického zobrazení vesmíru. Mohli bychom říci, že toto poněkud umělé zavedení této konstanty do rovnic, které ve skutečnosti umožňovaly značně dynamické pojetí, bylo rovněž projevem působení bachelardovské „*connaissance commune*“ či althusserovské „ideologie“. Teprve později se Einstein od představy statického vesmíru odpoutal a zavedení kosmologické konstanty označil za největší chybu svého života.

Pro Bachelarda je *connaissance commune* akonceptuální a obsahuje skryté, neuvědomované „epistemologické překážky“ (*les obstacles épistémologiques*), které vědci, jenž je v tomto *connaissance commune* zakontextován a dosud nepřekročil jeho rámec, brání dosáhnout skutečného, vědeckého, tzn. konceptuálního poznání. Vědecké poznání se vyznačuje právě tím, že je konceptuální v tom smyslu, že je spojeno s *tvorbou* pojmů i s vytvořením samého teoretického objektu zkoumání. Ten není nikdy bezprostředně dán, ale je teprve konstruován teoretickou činností.

Althusser se ve svém díle pokouší ukázat, že u Marxe lze tento epistemologický zlom nalézt, a klade jej, opíraje se o Marxovu předmluvu ke spisu *Ke kritice politické ekonomie*, ale nejen o ni, do roku 1845.¹⁶ Tímto zlomem (v případě zkoumání dějin) se Marx odpoutal od ideologického, empiristického a předvědeckého pojetí dějin, které podle Althussera nebylo ničím jiným než pouhou „filozofií dějin“, a otevřel tak „kontinent dějin“ vědeckému zkoumání.¹⁷

Epistemologickým zlomem se podle Althussera Marx zcela odpoutal od empiristické „problematiky“¹⁸ panující v tehdejších vědách, stejně jako od svých vlastních předchozích děl (před rokem 1845). Radikálně transformoval teoretické pole, které do té doby bylo u něj ovlivněno problematikou empirismu, problematikou hegelovskou a feuerbachovskou.¹⁹ Teprve v roce 1845 se Marx

16 Není zde bohužel prostor pro to reprodukovat celý Althusserův výklad a jeho subtilní dokazování (mj. i na základě tzv. „symptomálního čtení“) existence tohoto epistemologického zlomu u Marxe. Spokojujeme se zde s jeho konstatováním.

17 L. ALTHUSSER, *Lénine et la philosophie*, in: Týž, *Solitude de Machivel*, s. 115–116.

18 Pojem „problematika“ má v Althusserově díle specifický význam. Nejedná se pouze o určitou sadu problémů, kterou by se zabývala určitá disciplína, nýbrž odkazuje k celkové teoretické struktuře, k určité „teoretické formaci“ či „teoretickému horizontu“, který určuje samotné položení si výzkumných otázek, interpretaci odpovědí na tyto otázky i samotnou možnost/nemožnost vzniku určitého teoretického objektu v dané teoretické struktuře. Pojmu „problematika“ v Althusserově díle se velmi podrobně věnoval francouzský filozof JEAN-PIERRE COTTEN, *La pensée de Louis Althusser*, Toulouse 1979, zejména s. 47–116. Jak Althusser uvádí, koncept „problematiky“ jakožto „určité specifické jednoty určité teoretické formace“ přebírá od Jacquesa Martina. Jemu je také celá kniha *Pro Marx* dedikována.

19 Althusser si samozřejmě uvědomuje, že Marxova kritika Hegela započala již před rokem 1845, považuje však Marxovu kritiku z tohoto období za feuerbachovskou, nikoli stricto sensu marxovskou. V textu *Les „Manifestes philosophiques“ de Feuerbach* Althusser dokládá, že Marxovy texty *O židovské otázce. Ke kritice Hegelovy filosofie práva*, stejně jako *Svatá rodina* jsou inspirovány především Feuerbachem, nikoli Hegelem. Jedná se dle Althussera o feuerbachovské pojmy a feuerbachovskou problematiku, se kterou se Marx „hluboce identifikoval“, a je to podle Althussera právě tato feuerbachovská problematika, kterou Marx opustil, když „účtoval se svým filozofickým svědomím“, a která mu otevřela problematiku novou – novým „teoretickým horizontem“. – L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, Paris 1996, s. 40–41.

podle Althussera stává, metaforicky řečeno, skutečně Marxem. A teprve tento epistemologický zlom zakládá Marxovu teorii dějin a společnosti. Althusser se pokouší dokázat, že Marxova transformace teoretické problematiky odpovídá přinejmenším bachelardovským kritériím vědeckého zkoumání.²⁰

Vědecké myšlení a konstrukce pojmu

Řekli jsme, že předmět vědy (včetně vědy historické) není nikdy bezprostředně dán, ale je teprve konstruován teoretickou činností. Příkladem mohou být různé fyzikální modely, kdy na základě těchto modelů, které v realitě nemusí ani materiálně existovat (nevznikají pozorováním a redukcí pozorovatelných dat, redukcí konkrétního na jejich abstraktní vyjádření), pochopíme empiricky vnímatelné skutečnosti.

Z humanitních věd Althusser v této souvislosti zmiňuje příklad Freudovy psychoanalýzy. Psychoanalýza nenašla svůj „předmět zkoumání“ v bezprostředním nazírání reality, její předmět (nevědomí) je ale teoretickou konstrukcí její „teoretické praxe“. Přesto to není něco pouze imaginárního, pochopení nevědomí nám má umožnit pochopit empirické projevy určitého jedince. K chápání tohoto nevědomí jako specifického předmětu zkoumání nedocházíme přímo, tedy tak, že bychom na základě vyabstrahování *pozorovatelných* rysů „vyvodili“ jejich esenci, kdy by nevědomí bylo jakousi esencí vědomí. Tato abstrakce určitých empiricky se projevujících rysů je sice nutná, ve skutečnosti se ale jedná pouze o přípravnou fázi pro samotné teoretické zkoumání. Jejím výsledkem je jen jakýsi „prvotní vstupní materiál“ („ideologický“ v dříve uvedeném smyslu), který je třeba teoretickou transformací teprve převést na pojmy vědecké, pojmy jiného druhu.

20 Jak poukazuje Gregory Elliott, negativní demarkace od ideologických pojmů nemusí však ještě sama o sobě nutně zakládat vědeckost. Je její podmínkou, nikoli ale postačující podmínkou. Althusserův výklad v této věci lze rozdělit do několika dílčích tezí: 1) konceptuální teze o nekompatibilitě mezi historickým materialismem a teoretickým humanismem-historicismem; 2) historiko-textuální teze o existenci zlomu v Marxově díle; 3) epistemologická teze o vědeckosti historického materialismu. Tyto teze se však vzájemně nijak nepodmiňují a jsou na sobě zcela nezávislé. I kdyby například teze 1 a 2 byly pravdivé, nijak z nich nevyplývá pravdivost teze 3. Althusser se nás však usilovně snaží přesvědčit, že konceptuální diskontinuita dokazuje epistemologickou diskontinuitu (zjednodušeně řečeno, že tím, že se Marx emancipoval od filozofické antropologie, stává se historický materialismus vědou). Pokud jde o vědeckost, Althusser ve skutečnosti vlastně jen směřuje „(negativní) operaci demarkace s otázkou jejího pozitivního prokázání.“ – GREGORY ELLIOTT, *Althusser. The Detour of Theory*, Leiden–Boston, 2006, s. 120. Elliott zde odkazuje na článek Andrewa Levina, *Althusser's marxism*, *Economy and society* 3/1981, s. 243–283.

Marx tento přístup charakterizuje v kapitole *Metoda politické ekonomie v Rukopisech Grundrisse*. Mluví zde o své metodě jako o postupu od konkrétního k abstraktnímu (kterým jsou z reality vyabstrahovány a fixovány určité obecné pojmy), odtud však myšlení postupuje zpět od abstraktního k „duchovně konkrétnímu“. Tento druhý proces představuje hlavní jádro teoretické práce, kdy jsou z určitých obecných pojmů vytvořeny vědecké koncepty, které ideálním způsobem zobrazují život zkoumané látky.

U Marxe hraje tuto roli pojem/koncept „hodnoty“, kdy je hodnota v Marxově pojetí něčím imateriálním (jak píše Marx v *Kapitálu*, „hodnotu netvoří ani jeden atom přírodní látky“) ²¹ a smyslově nepřístupným („obracejme a otáčejme si každé jednotlivé zboží, jak chceme, nepostihneme je jako ztělesněnou hodnotu“). ²² Nemá žádné „geometrické, fyzikální, chemické nebo nějaké jiné přírodní vlastnosti“, ²³ na rozdíl od užité hodnoty, která je jejím „hmotným nositelem“. ²⁴ Přesto se skrze zboží projevuje. A je to právě zákon hodnoty, co je jakousi „imanentní duší materiálu“, které je třeba přiznat, jak píše Marx v *Rukopisech Grundrisse*, „právo na svéráznou existenci“, ²⁵ a co určuje pohyb kapitalistického systému. ²⁶

Hodnota tedy je něčím, co nelze empiricky vnímat, ale co je výsledkem (a konstrukcí) určité teoretické činnosti. Ačkoli je hodnota imateriální a empirickému zkoumání bezprostředně nepřístupná, přesto, stejně jako společenské vztahy, jichž je výrazem, představuje něco objektivního a něco objektivně se projevujícího a působícího. Pochopení působení zákona hodnoty, onoho – jak píše Marx – „skrytého pohybu“, nám umožňuje vnímat pohyb projevující se na povrchu, který je již empiricky přístupný. Úkolem vědy je podle Marxe „převést pohyb projevující se jen na povrchu jevů na vnitřní skutečný pohyb“. ²⁷

21 KAREL MARX, *Kapitál I*, Praha 1953, s. 64.

22 K. MARX, *Kapitál I*, s. 64.

23 K. MARX, *Kapitál I*, s. 53–54.

24 K. MARX, *Kapitál I*, s. 52.

25 KARL MARX, *Rukopisy „Grundrisse“ I*, Praha 1971, s. 380.

26 Je otázkou, zda by v této souvislosti, kdy Marx přiznává pojmu „právo na svéráznou existenci“ a uznává jeho objektivní, byť nemateriální existenci, nebylo záhodno revidovat náhled na Marxe jako materialistu. Domnívám se, že právě v těch pasážích, kde se Marx zabývá pojmem hodnoty, je Hegelovým dědicem více, než si myslí. Zajímavý je v této souvislosti také názor Miloslava Ransdorfa, že pro Marxe je skutečnost „jednotou reality a pojmu“ – MILOSLAV RANSDORF, *Nové čtení Marxe*, díl 1, Praha 1996, s. 30, 66–71.

27 KARL MARX, *Kapitál III/1*, Praha 1955, s. 331.

Předmět poznání a reálný předmět

Významným rysem, jímž se podle Althussera projevuje Marxovo překonání teoretického horizontu empirismu, je Marxova distinkce mezi tzv. „reálným předmětem“ a „předmětem poznání“. Marx v již zmiňované kapitole *Metoda politické ekonomie* „vynakládá nejvyšší možné úsilí na to, aby tuto distinkci uchoopil“.²⁸ Marx zde uvádí doslova toto: „Hegel zabředl do iluze, že chápal reálno jako výsledek myšlení, které se samo v sobě shrnuje, v sobě se prohlubuje a samo se pohybuje, zatímco metoda postupu od abstraktního ke konkrétnímu je pro myšlení pouze způsob, jak si osvojit konkrétní a reprodukovat jej jako duchovně konkrétní.“²⁹ Althusser poukazuje na to, že tato iluze, do které Hegel podle Marxe upadl, „není ve svém principu ničím jiným než variantou zmatení, která charakterizuje problematiku empirismu. Proti tomuto zmatení Marx brání distinkci mezi reálným objektem, který [jak píše Marx] ‚zůstává nadále, jako před tím, mimo hlavu ve své samostatnosti‘, a předmětem poznání, produktem myšlení, které představuje [jak opět píše Marx] ‚konkrétní celistvost jakožto myšlenkovou celistvost, jakožto myšlenkové konkrétno, [které] je skutečně produktem myšlení, tj. objektem myšlení zcela odlišným od reálného objektu.“³⁰

Althusser se na základě Marxova důrazu na distinkci mezi reálným objektem a objektem poznání, která podle něj není vlastní empirismu,³¹ pokouší dokázat, že marxistická filozofie je empirismu protikladná, že se vyznačuje antiempiristickou epistemologií.

Podle Marxe, který v tomto bodě předjímá Bachelarda, věda nemůže jednoduše neproblematicky vycházet z bezprostředních dat³² daných bezprostřední zkušeností.³³ Musí naopak tato data problematizovat. Koneckonců, jak psal

28 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 40.

29 K. MARX, *Rukopisy „Grundrisse“ I.*, s. 55.

30 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 40.

31 Jedním z rysů empirismu je podle Althussera právě to, že ztotožňuje objekt poznání a reálný objekt.

32 Resp. vycházet ano, ale nesmí u nich skončit. Těmito výchozími (ideologickými daty) jsou Obecnosti I. Ty je třeba vědeckou praxí transformovat na pojmy jiného druhu – Obecnosti III.

33 Jak uvádí Engels v předmluvě ke *Kapitálu*, rozdíl mezi Marxem a klasickými politickými ekonomy byl právě v tom, že Marx transformoval pojmy převzaté z běžné zkušenosti (bachelardovské *connaissance commune*) na vědecké pojmy a právě tato transformace mu umožnila pochopit zisk a rentu a principy jejího rozdělování, zatímco „politická ekonomie se obvykle spokojovala s tím, že přejímala výrazy obchodního a průmyslového života tak, jak byly, a že s nimi operovala, přičemž úplně přehlížela, že se tím omezuje na úzký okruh idejí, vyjádřených těmito slovy“. Proto se

Marx, „veškerá věda by byla zbytečná, kdyby se jevová forma a podstata věcí bezprostředně kryly“.³⁴ Skutečně vědecká činnost proto nespočívá v pouhé observaci daného a následné abstrakci určitých rysů nějaké konkrétní entity. Je naopak spojena, jak Althusser neustále zdůrazňuje, s konstrukcí „objektu poznání“ a má za cíl produkovat poznatky o reálných objektech. Postupuje tak, že vytváří adekvátní *koncepty* těchto objektů.

Příkladem může být současná fyzika, jež nedochází ke svým poznatkům na základě observace, nýbrž na základě vytváření modelů, které mohou pozorované chování vysvětlit. To je vlastním základem vědecké činnosti. Převedeme-li tuto zásadu na zkoumání dějin,³⁵ není její náplní jako disciplíny pouze zaznamenávat empirická pozorování, tedy to, jak jdou jednotlivé události za sebou, případně z těchto událostí něco vyabstrahovat (na tom není samo o sobě nic vědeckého), ale jde o to vytvořit koncept, na jehož základě je tato samotná lineární sukcese racionálně uchopitelná. Ono poznání a záznam sukcese události jsou samozřejmě nezbytnou podmínkou, bez níž nemůže teoretická praxe ani začít. Neměla by však u ní ustrnout. Vlastním jádrem její činnosti je odhalit vnitřní smysl těchto událostí, jejich „skrytý pohyb“, jak by řekl Marx, či „neviditelný pohyb“, jak by řekl Althusser. Marx se vydal právě touto cestou, a tím podle Althussera postavil zkoumání společnosti a dějin na seriózní základy.

Zaměříme-li se na otázku, co je předmětem Marxova teoretického zkoumání, můžeme říci, že Marx analyzuje pojem (*Begriff*) kapitalismu, resp. logiku kapitalistického systému. Tato logika není nikde bezprostředně „vidět“, vidět jsou jen její projevy. Zákon hodnoty je tak určitou latentní strukturou, která určuje chování kapitalistického systému a jeho prvků.³⁶ Cílem *Kapitálu* je vyjádřit právě tuto logiku systému, tuto imanentní logiku fungování kapitálu. Zobrazení této logiky představuje to, co Marx označuje jako *Darstellung*. Tato logika, tento

nikdy „nedostala za běžné názory na zisk a rentu“ a „proto nikdy nedospěla k jasnému pochopení toho, jak vzniká, jakou má povahu, jakými zákony se řídí pozdější rozdělování její hodnoty“.

– FRIEDRICH ENGELS, *Předmluva k anglickému vydání*, in: K. MARX, *Kapitál I.*, s. 40–41.

34 K. MARX, *Kapitál III/2*, Praha 1956, s. 365. Jak poukazuje M. Ransdorf, český překlad je chybný: nahrazuje výraz „bezprostředně“ výrazem „přímo“, a tím projevuje nepochopení pro dialektiku bezprostředního a zprostředkovaného. – srov. M. RANSDORF, *Nové čtení Marxe*, díl 1, s. 42.

35 Necháme-li protentokrát stranou specifčnost humanitních věd oproti vědám přírodním.

36 Mnoho teoretických aspektů Althusserovy koncepce je ovlivněno psychoanalýzou. Pojmy latentní a manifestní obsah či struktura, koncept symptomálního čtení i samotný pojem „předeterminace“, o kterém se zmiňujeme níže, jsou psychoanalytické provenience. Vzhledem k rozsahu a zaměření článku ponechávám rozbor tohoto významného Althusserova inspiračního zdroje stranou.

podstatný pojem je Marxovou teoretickou konstrukcí. Jako teoretický konstrukt nemá samozřejmě žádnou materiální existenci. Přesto se nejedná o fikci; vyjadřuje objektivně existující společenské vztahy a limitně se k nim přibližuje.³⁷

Samotnou konstrukci vědeckých pojmů, které určitým způsobem vyjadřují zkoumaný předmět, považuje Althusser za vlastní jádro vědecké činnosti. Označuje ji jako „teoretickou praxi“.³⁸ Jako každý typ praxe (stejně jako například praxe ekonomická, politická, ideologická aj.), vyznačuje se i praxe teoretická tím, že obsahuje tři momenty: suroviny, produkční nástroje a výsledný produkt. „Surovinou“ teoretické praxe je podle Althussera to, co nazývá „Obecností I“, jedná se o dané reprezentace, daná „fakta“.³⁹ Je to určitý „vstupní ideologický materiál“, z něhož se vědeckou teoretickou praxí (praxí v užším smyslu) s využitím určitých teoretických nástrojů a metod, jež Althusser označuje jako „Obecnost II“, vytváří teoretický objekt – výsledný produkt teoretické vědecké praxe („Obecnost III“), určitý poznatek.⁴⁰ Althusser dále zdůrazňuje, že onen „vstupní materiál“, který ačkoli není výsledkem teoretické praxe, má vždy povahu určité obecnosti, i když by tato obecnost měla formu „faktu“.⁴¹

37 Jak píše Engels, pojem se nikdy nekryje s realitou. „Pojem věci a její skutečnost probíhají vedle sebe jako dvě asymptoty, které se k sobě ustavičně přibližují a přece se nikdy nesetkají.“ – KARL MARX, FRIEDRICH ENGELS, *Spisy* 39, Praha 1975, s. 224. Engels dále uvádí, že „pojem má podstatnou povahu pojmu, že se tedy prima facie nekryje s realitou“, přesto se ale nejedná o fikci, „ledaže byste prohlásil všechny rezultáty myšlení za fikce, protože jim skutečnost odpovídá jen velkou oklikou, a i pak jen asymptoticky přibližně“. (s. 462).

38 Pojmem „teoretická praxe“ Althusser chápe v podstatě praxi vědeckou, vědeckou činnost.

39 Jsou to „obecné pojmy“ (*concepts généraux*), které nejsou dosud teoreticky zpracovány a teoreticky problematizovány. Jako příklady takových pojmů uvádí Marx v *Úvodu Ke kritice politické ekonomie* pojmy „produkce“, „práce“, „směna“ apod. „Tyto pojmy jsou pro teoretickou vědeckou praxi nepostradatelné. Nelze je však považovat za produkty vědecké práce, nejsou jejím výsledkem, ale předběžnou podmínkou. Tato první Obecnost, kterou budeme nazývat Obecnost I, představuje vstupní materiál, který vědecká teoretická praxe transformuje na specifický „pojem“, tj. na zcela jinou Obecnost (kterou budeme nazývat Obecnost III).“ – L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, s. 187.

40 L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, s. 187. Obecnost II dále Althusser charakterizuje jako vlastní teorii určité vědy. Každá vědecká teorie vychází z nějakých dat a určitým specifickým způsobem je přetváří na poznatky. Obecnost II představuje právě onen způsob, jakým je tato vstupní surovina transformována, v jaké formě jsou kladeny určité teoretické problémy, a určuje také to, jaké jsou produkovány výstupy. „Obecnost II je konstituována korpusem konceptů, jejichž jednota, více či méně rozporná, konstituuje vlastní ‚teorii‘ dané vědy v daném (historickém) momentu, ‚teorii‘, která definuje pole, v němž je každý ‚problém‘ dané vědy kladen.“ Tamtéž, s. 188.

41 L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, s. 187. Jak uvádí dále: „Na rozdíl od ideologických iluzí (...) empirismu či senzualismu, věda nikdy nepracuje s něčím existujícím, které by mohlo mít nějakou bezprostředně danou esenci či čistou jedinečnost („vjemý“, „individua“). Pracuje vždy s určitou obecností.“

Kritika empirismu

Empiristickou koncepci vědění Althusser charakterizuje jako proces, který se odehrává mezi daným objektem a daným subjektem. Není podle něj příliš podstatné, jaká je povaha tohoto subjektu, ani jaká je povaha tohoto objektu. Subjekt i objekt jsou dány, jsou dány před samotným procesem poznání, což definuje určité základní empiristické teoretické pole.⁴² Veškerý proces tohoto empiristického způsobu poznání pak podle Althussera spočívá v podstatě na abstrakci. Poznání není podle empirismu vlastně nic jiného než vyabstrahování určité esence z objektu, určitých rysů objektu, které jsou považovány za esenciální.⁴³

Tento empiristický způsob poznání má za následek vlastně to, že rozděluje reálný objekt na dvě složky: na složku esenciální, podstatnou, a složku nepodstatnou, kterou necháváme stranou, jako něco, co lze pominout, co jeho esenci netvoří. Abstrakce tak není nic jiného než „eliminace jedné části reálného, abychom izolovali jinou část reálného“, „rozdělením objektu na dvě odlišné reálné části, část podstatnou a nepodstatnou“.⁴⁴ Poznání se tak týká jen jedné reálné části objektu (té, kterou považujeme za podstatnou). „Nepodstatná část reálného je vůči objektu něco čistě vnějšího, něco viditelného; zatímco podstatná část představuje něco vnitřního, je neviditelným jádrem. Vztah mezi viditelným a neviditelným je tedy stejný jako vztah mezi vnitřním a vnějším či jako vztah slupky a jádra.“⁴⁵

Na této půdě Althusser poukazuje na základní rozpor empirismu. Ten podle něj spočívá v tom, že „empirismus připouští něco, co ve stejný okamžik popírá: připouští, že předmět poznání není identický s reálným předmětem, protože předmětem, poznání je pro něj jen část reálného předmětu. Ale popírá to, co připouští, když redukuje tento rozdíl mezi dvěma předměty, předmětem poznání a reálným předmětem, na jednoduchý rozdíl mezi dvěma částmi jednoho objektu: reálného objektu. V této přiznané analýze existují dva různé objekty, reálný objekt, který ,existuje nezávisle na subjektu a na procesu poznávání“, a předmět

42 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 33.

43 I proto jsou podle Althussera empirismus a esencialismus vnitřně spojeny.

44 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 34.

45 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 35. Není těžké se domyslet, proč Althusser charakterizuje empiristickou problematiku právě na základě vztahu slupky a jádra. Vytváří si tím prostor pro kritiku tvrzení, že Marxova dialektika je vlastně hegelovská dialektika zabená „mystické slupky“ a „převrácená na nohy“. Oporu těmto tvrzením poskytl svým vyjádřením sám Marx v doslovu k druhému vydání *Kapitálu*.

poznání (esence reálného objektu), který je prostě odlišný od reálného objektu. V přiznané analýze je však pouze jeden objekt: reálný objekt.⁴⁶

Empiristická problematika, píše dále Althusser, je v srdci problematiky klasické filozofie. „Tato problematika přiznaná v 18. století Lockem a Condillacem, ačkoli se to může zdát jakkoli paradoxní, je hluboce přítomna v hegelovské filozofii,⁴⁷ v Hegelově dialektice. Marx, jak dále uvádí Althusser, „byl nucen“ pojem dialektika použít (z nedostatku jiného vhodného pojmu), aby nějakým způsobem mohl charakterizovat svou vlastní teorii.⁴⁸ Althusser se snaží dokázat, že Marxovo pojetí dialektiky je zcela radikálně odlišné od Hegelovy. Je odklonem a antitezí empiristické a esencialistické problematiky. Vyznačuje se radikálně odlišnou ontologií, s čímž rovněž souvisí zcela odlišné pojetí dějinné temporality a teorie společnosti.

Marxova koncepce dějinné temporality

Velkou část úsilí Althusser vynakládá v první polovině 60. let na to, aby zdůraznil diskontinuitu mezi Marxem a Hegelem. Ve snaze tuto diskontinuitu prokázat zkoumá rovněž hegelovské pojetí „historičnosti“. Dochází k závěru, že na základě Hegelovy ontologie, kdy vše je jen projevem jediné esence, je Hegelovo pojetí historického času jednovrstevné. Dějiny mají jen jeden univerzální homogenní čas. Všechny společenské vrstvy mají „stejný čas“, jsou „koprezentní“.⁴⁹ Jakožto různé projevy sebepoznání absolutního ducha jsou si vzájemně izomorfní. Nejedná se jen o různé, nýbrž i o strukturálně izomorfní projevy sebepoznávání absolutního ducha. Je třeba zdůraznit, že námitka, že všechny společenské vrstvy jsou vůči sobě koprezentní, se netýká pouze Hegelovy koncepce, ale všech teorií dějin zatížených empirismem.

Empiristický přístup ke zkoumání dějin a společnosti tak vylučuje problém nerovnoměrného vývoje jednotlivých substruktur společenské struktury (ekonomie, politika, ideologie, kultura apod.) a otázku jejich různé specifické dynamiky.⁵⁰

46 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 39.

47 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 37.

48 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 37.

49 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 285n.

50 „Ideologický čas“ tak může předbíhat řekněme „ekonomický čas“, „politický čas“ za ním může např. třeba zaostávat apod. Althusserova koncepce tak umožňuje postihovat specifickou dynamiku relativně autonomních společenských substruktur a zároveň je vnímat ve vzájemné souvislosti a nikoli izolovaně.

Představa univerzálního času je možná jen na základě esencialismu, resp. empirismu, a je jeho projevem. Jelikož však obě tyto koncepce jsou marxismu cizí,⁵¹ je mu cizí i hegelovské pojetí (univerzální) historické temporality.⁵²

Marxovo pojetí se naopak zakládá na koncepci struktury, která reálně obsahuje různé vrstvy a hloubky, kdy jednotlivé substrukтуры nejsou redukovatelné na žádný esenciální princip. Z toho plyne, že i marxovské pojetí historického času se nemůže opírat o (podle Althussera ideologickou) představu univerzální dějinnosti, která by byla všem těmto substrukturám společná. Podle Althussera si naopak každá vrstva vytváří svůj vlastní čas, svou vlastní dynamiku, která je, jako ona vrstva samotná, „relativně autonomní, a tedy relativně nezávislá“.⁵³ Dynamiky těchto vrstev na sebe sice vzájemně působí a ovlivňují se, přesto si každá z nich zachovává svou vlastní specifčnost.⁵⁴

Při zkoumání jednotlivých časů jednotlivých substruktur, resp. při zkoumání dějinné dynamiky jednotlivých těchto vrstev, se však dle Althussera (podobně jako v případě jakéhokoli vědeckého zkoumání) nemůžeme spokojit s pouhým empiricky viditelným (*visible*) časem, ale musíme analyzovat především čas, který je v tomto smyslu „neviditelný“ (*invisible*) a který není bezprostředně dán.

Jde o to jej teoreticky zkonstruovat, tedy vypracovat koncept vyjadřující jeho specifickou vnitřní dynamiku.⁵⁵ Podle Althussera nám tento nástroj poskytuje Marxova dialektická metoda, která se radikálně liší od hegelovské. Tato transformovaná dialektika vede k odlišnému pojetí totality, která se skládá z různých úrovní a z různých *způsobů artikulace* těchto úrovní.⁵⁶ Mezi těmito úrovněmi probíhá reálná „předeterminace“. Žádný jev se reálně neobjevuje ve své „čistotě“. Z toho důvodu je také zavádějící mluvit o nějakých „bezprostředně daných faktech“, která by nebyla dále strukturálně dourčena a která by ekonomie (či historie

51 Srov. L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, s. 207–209.

52 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 283.

53 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 284. Althusser zde uvádí, že existuje čas vlastní politice, čas vlastní filozofii, estetice, vědecké produkci atd. a že dějiny každé z těchto oblastí jsou „vytleskávány podle jí vlastního rytmu a mohou být pochopeny pouze za podmínky, že se určí koncept její specifické historické temporality“.

54 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 284–285.

55 Tento „skrytý čas“ vychází vlastně z Marxova logického zkoumání kapitalismu, z jeho logiky. Odhalení této logiky a její dynamiky je úkolem teoretické konstrukce. Je to skrytá dynamika systému, která se ne vždy jednoznačně projevuje na jeho „jevové formě“. Jevová forma mnohdy tuto určující dynamiku dokonce zakrývá. Toto nutné, systémově podmíněné společenské zdání zkoumá Marx v kapitole o zbožním fetišismu v *Kapitálu*.

56 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 390.

jako disciplína) mohla převzít a jednoduše s nimi pracovat. „Ekonomika se stejně jako každá jiná [vrstva] skutečnosti (politická, ideologická) nikdy neprojevuje zcela zřetelně.“⁵⁷ Vždy je jaksi kontaminována působením jiných vrstev, které rovněž náležejí k celkové struktuře. Její „vlastní“⁵⁸ čas“ je třeba teoreticky konstruovat, podchytit její ideální tvar a specifčnost a na tomto základě zkoumat to, jak je reálně předeterminována či kontaminována působením ostatních vrstev a jím vlastních dynamik, kdy se samo toto působení samozřejmě také reálně neodehrává v čisté formě, ale je rovněž samo předeterminované.

Při chápání každého jednotlivého ekonomického (či historického) faktu jde tak o to pochopit jej v jeho ideálním vyjádření, tzn. v pojmu, jako projev určitého „čistého času“ jemu vlastního „regionu“ celkové společenské struktury (například ekonomická fakta chápat jako projev skryté dynamiky vlastní ekonomické rovině a „jejímu času“), a zároveň v jeho komplexnosti, tzn. v jeho strukturální determinaci, kdy tento „fakt“ jako projev „dynamiky vlastní ekonomické rovině“ je ve skutečnosti předeterminován vrstvami jiných substruktur a jím odpovídajících dynamik, které rovněž samy reálně nepůsobí v nějaké čisté podobě, ale jsou rovněž předeterminovány. Výsledný jev je tak nakonec projevem nestejně působících dynamik náležejících k různým regionům celkové společenské struktury.⁵⁹ Pochopit určitý jev (a to nejen jev historický) v jeho komplexnosti a konkrétnosti tak znamená pochopit jej v jeho čistotě a zároveň strukturální determinaci, které jej reálně vždy kontaminují.⁶⁰

Je-li však každý prvek struktury určen vztahově, tzn. právě určitým působením všech regionů dané společenské struktury, není možné působení těchto jednotlivých prvků na sebe, působení substruktur na tyto prvky a zároveň působení globální struktury na její jednotlivé „regiony“ a jednotlivé prvky těchto

57 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 392.

58 V originále „propre“. Možno přeložit i jako „čistý“.

59 Věda ale nezkoumá jevy, resp. nezastavuje se u nich, ale jejich podstatu. Proto je empiristické pojetí vědy, které stojí jen na zkoumání jevů, a tím v podstatě jen klouže po povrchu skutečnosti, chápáno Althusserem jako ideologické, jako ne-věda.

60 Althusser dodává, že objekt tedy nemůže být definován či chápán na základě toho, jak se bezprostředně jeví, nýbrž na základě pochopení těch vztahů, které jej určují. – L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 399. Srov. v této souvislosti vyjádření KARLA KOSÍKA, *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*, Praha 1966, s. 19: „Právě proto, že se věci neukazují bezprostředně, protože člověk nemá možnost je nazírat bezprostředně v jejich podstatě, dochází lidstvo k poznání věcí a jejich struktury oklikou. Právě proto, že oklika je pro člověka jediná schůdná cesta k pravdě, pokouší se lidstvo ušetřit si námahu této obchůzky a chce nazírat podstatu věcí přímo (mystika je netrpělivost člověka v poznávání pravdy).“

regionů vysvětlovat na základě lineární kauzality, nýbrž na základě kauzality strukturální.

Strukturální kauzalita

Právě tato strukturální kauzalita je podle Althussera oním hledaným „klíčem k celému Marxovu dílu“, pojmem, který Marxovi chyběl, aby vyjádřil obsah svého teoretického objevu.⁶¹ Je to koncept, který Marx aplikoval při svém zkoumání kapitalistického produkčního způsobu. Předmětem Marxova zájmu je tedy odhalení strukturální kauzality mezi jednotlivými „regiony“ kapitalistického produkčního způsobu. Tuto strukturální kauzalitu, kterou Marx zkoumá a která je zároveň charakteristická i pro sám proces teoretické praxe, Marx podle Althussera geniálně objevil, a dokonce i aplikoval, ale nepodal její teoretický koncept.

Její obsah Althusser vyjadřuje již zmiňovaným pojmem předeterminace (*sur-détermination*), který, jak sám říká, si vypůjčuje z psychoanalýzy.⁶² (Marx se podle Althussera snažil vyjádřit strukturální determinaci, resp. předeterminaci někdy pojmem „Darstellung“,⁶³ někdy pojmem „dialektika“.)

Marxova aplikace konceptu předeterminace se projevuje v jeho pojetí struktury. Toto pojetí se vyznačuje tím, že: „Struktura není vnější esencí vůči ekonomickým fenoménům, u nichž by modifikovala určité aspekty, formy či vztahy a která by na ně působila jako absentní příčina, absentní, protože vůči nim vnější. Absence příčiny v „metonymické kauzalitě“⁶⁴ není výsledkem vnějškovosti této struktury ve vztahu k ekonomickým jevům; je to naopak samotná vnitřní forma této struktury, jakožto struktury a jejich účinků. To implikuje, že účinky nejsou ničím vnějším vůči struktuře, neexistuje žádný předmět nebo prvek či prostor, jehož existence by předcházela existenci struktury a na který by až tato struktura otiskla svou stopu. Naopak to implikuje, že struktura je imanentní svým účin-

61 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 25. „Je oním svorníkem, který umožňuje překlenout mezeru mezi viditelným a neviditelným, absentním a přítomným v celém Marxově díle.“ (s. 24.)

62 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 404.

63 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 404: „Darstellung je epistemologický klíčový pojem celé marxistické teorie (...) který má za cíl označit tento způsob přezence struktury a jejich účinků, tedy samotnou strukturální kauzalitu.“

64 V mnoha ohledech úsměvný příběh o historii tohoto pojmu a dohadech, kdo komu vlastně (a zdali vůbec) tento pojem odcizil, podává Althusser ve své autobiografii *Budoucnost je dlouhá*, s. 201–202. Ozvuk těchto sporů se objevuje v právě citované pasáži z *Čistý Kapital*, kde v poznámce pod čarou Althusser uvádí, že se jedná o „vyjádření J. A. Millera, kterým charakterizuje formu strukturální kauzality, jež odhalil J. Lacan u Freuda“. – L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 405.

kům, imanentní příčinou ve spinozovském smyslu slova, že veškerá existence struktury sestává z jejích vlastních účinků, zkrátka že struktura není než specifickou kombinací svých vlastních prvků, že je výsledkem svých vlastních účinků a že žádný z těchto účinků není mimo tuto strukturu.⁶⁵

Althusserova teze, že žádný „z účinků není mimo tuto strukturu“, říká, že struktura není nic vnějšího. To má zásadní vliv na teoretický status pojmové dvojice podstata-jev. Marx tyto pojmy běžně užívá, v jeho pojetí však není vztah podstaty a jevu vztahem exteriority. Jev není něco podřadného a už vůbec ne subjektivního, ani něco „vnějšího“ vůči podstatě. Není to tak, že by podstata byla identifikována s vnitřním (v tradičním smyslu) a jev s vnějším, nebo dokonce jen s něčím nahodilým.⁶⁶

V Marxově rozdělení na „podstatu“ a „jev“, „vnitřní“ a „vnější“, „povrchový pohyb“ a „skrytý pohyb“ není dle Althussera „ono, vnitřní“ nic jiného než „pojem“. „Jestliže ‚vnitřní‘ je pojem, pak ‚vnější‘ není nic jiného než specifikace tohoto pojmu.“⁶⁷ „Vnitřní“ nebo „podstatný“ moment (například kapitalistického produkčního způsobu) je pak to, co náleží k tomu produkčnímu způsobu v čisté podobě, co není nijak kontaminováno ostatními substrukturami (například tradiční kulturou, historickými rezidui jiných produkčních způsobů apod.). Analýza, která zkoumá jaksi „ideální“ pohyb tohoto způsobu, musí abstrahovat od této kontaminace.⁶⁸

Řekli jsme, že při vědeckém zkoumání nemůžeme v počáteční fázi nikdy vycházet z něčeho jiného než z toho, co je dáno (Obecnost I, „ideologický vstupní materiál“). A dáno je vždy jen to, co je už reálně kontaminováno, neboť každá reálná věc je vždy reálně předeterminována. Je proto třeba vytvořit pojem (Obecnost III), a tím zjistit, co je „podstatné“ a „vnitřní“. To ale neznamená vyabstrahovat určité rysy společné více zkoumaným prvkům a prohlásit tyto rysy za „podstatu“, ale znamená to odhlédnout od působení jiných substruktur, které daný jev kontaminují, a soustředit se jen na specifické působení jemu vlastní struktury. To ale předpokládá alespoň rámcově chápat fungování celé strukturální kauzality. Je třeba alespoň rámcově znát, jak která substruktura působí, aby bylo zřejmé, zda je

65 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 405.

66 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 409.

67 L. ALTHUSSER, *Lire le Capital*, s. 409.

68 Engels se například ptá: „Odpovídal snad někdy feudalismus svému pojmu?“ a odpovídá si, že ne, uvádí jen příklad, kdy se feudalismus „přiblížil svému pojmu nejvíc“. – K. MARX, B. ENGELS, *Spisy* 39, s. 464.

vůbec možné od ní odhlédnout a zda a do jaké míry toto odhlédnutí zkoumaný předmět poznamená. V konečném důsledku pochopit jev v jeho komplexnosti tak znamená pochopit veškeré strukturální působení, které jej určuje. Pochopit jeho „podstatu“ či „vnitřní pohyb“ znamená pochopit působení substruktury, která je zkoumanému předmětu vlastní, a pochopit tedy, jak tato substruktura (například ekonomika) působí, pokud není předeterminována jinými substrukturami (kterými reálně ale vždy předeterminovaná/kontaminovaná je). Odhalíme-li pohyb této substruktury (v Marxově případě kapitalistické ekonomiky a zákonů, které řídí její pohyb), můžeme provést analýzu toho, jak se tyto zákony projevují v konkrétních podmínkách a jak na ně působí a jak je modifikují (předeterminovávají) ostatní substruktury (ideologické, politické, kulturní apod.).

Závěr

Představená teorie se zakládá na poznání, že na základě určitého empirického vstupního materiálu je třeba (teoretickou transformací tohoto vstupu) vytvořit koncept (pojem), který umožňuje pochopení specifiky zkoumaného předmětu, takřkajíc v jeho ideální formě. Tato ideální forma (právě proto, že je *ideální* a nikoli *reálná*) je ve skutečnosti kontaminována působením ostatních vrstev. Je proto třeba v konkrétním zkoumání zohlednit reálnou předeterminaci všech jevů a to, jak reálně kontaminuje zkoumaný předmět, například historickou událost. Ta je vždy výslednicí dynamiky vlastní jejímu „regionu“ a zároveň výslednicí působení strukturální determinace a struktury, v níž se projevuje. Je výslednicí „skrytého pohybu“ jí vlastní substruktury a výsledkem strukturální determinace ostatních substruktur. Vzhledem k různé dynamice těchto substruktur je možné zkoumat napětí, které se mezi nimi projevuje, například napětí mezi stavem ekonomiky, politiky a ideologie, kdy se jednotlivé jejich dynamiky mohou vzájemně „předbíhat“ a „nedobíhat“ a kdy toto napětí je jedním z kauzálních faktorů působících při vytváření určité události. Lze tak například vysvětlit určitou anticipační funkci ideologií i umění, které jsou mnohdy „napřed“ před stavem „politickým“, „ekonomickým“ apod. Tento přístup by mohl být pro konkrétní historické zkoumání určitých společností a jejich vývoje v jistých ohledech inspirativní.